

Стручни рад

UDC 502.13(23)(497.16)

МАРКО КНЕЖЕВИЋ*
ДРАГОМИР М. КИЋОВИЋ

ПРИРОДНЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ ПОЛИМСКИХ ПРОКЛЕТИЈА У СВЕТЛУ АКТИВНЕ ЗАШТИТЕ

Садржај: У раду су приказане природне вредности и карактеристике ланца Проклетија и указано је на потребу њихове активне заштите. Њихова вредност је национално благо према свим критеријумима. Оне представљају непроцењив допринос науци, култури, образовању, уметности и туризму. Због тога је важно очувати их и заштитити их као национални парк.

Кључне речи: Полирске Проклетије, природне вредности, карактеристике, природни феномени, биодиверзитет, национални парк.

Abstract: This paper deals with basic natural values and features of the Prokletije range and points out the need for their active protection. Their value is that of natural treasure according to all criteria. They are a priceless contribution to science, culture, education, art and tourism. Therefore, it is important to preserve them and protect them as a national park.

Key words: The Polimske Prokletije mountains, natural values, features, natural phenomena, biodiversity, national park.

Увод

Методологија објективног оцењивања и рангирања природних вредности и специфичности планина по јединственом критеријуму још није довољно научно разрађена и дефинисана. У појединим елаборатима, просторним и регионалним плановима, при утврђивању приоритета развоја, коришћене су савремене методе валоризације, које се састоје у извесном бодовању, оцењивању и рангирању по одређеним објективним мерилима. Међутим, ни таква методологија не искључује субјективизам. На другој страни стоји чињеница да се и објективно утврђене вредности субјективно доживљавају и оцењују. При томе, више идентичних или сличних субјективних оцјена неоспорно прераста у извјестан ниво објективности. Зато смо, у конкретном случају, при вредновању природе Проклетија, уважили, поред критеријума из прописа о заштити природе, и мишљења бројних планинара,

* Др Марко Кнежевић, проф. по Уговору на ПМФ у К. Митровици. Др Драгомир М. Кићовић, проф. на ПМФ у К. Митровици.

алпиниста, научника, излетника и других љубитеља природе, који су били на Проклетијама.

Према усвојеним критеријумима, под заштићеним природним добрима подразумевају се очувани делови природе посебних природних вредности и одлика, због којих имају еколошки, научни, културни, здравствено-рекреативни, естетски, туристички и други значај.

У вези са тим, природна добра по вредности рангирана су у двије основне категорије: 1) природна добра од изузетног значаја и 2) природна добра великог значаја.

Природним добрима прве категорије сматрају се она добра која испуњавају једну од следећих карактеристика:

- посебан значај за привредни, културни, образовни и туристички развој земље у цјелини;
- као природни споменици који свједоче о геолошкој прошлости;
- која представљају јединствене и непоновљиве (раритетне) природне ријеткости и специфичности из историје природе;
- која имају изузетну естетску и куриозитетну вриједност.

У природна добра од великог значаја спадају:

- добра значајна за одређено подручје или регион,
- добра која свједоче о природним процесима из историјске прошлости.

По свим овим карактеристикама полимске и читаве црногорске Проклетије, или њихов највећи део, припада категорији природних добара од изузетног значаја. Отуда, ове планине заслужују да буду заштићене и сачуване и за будуће генерације и то у форми најстрожијег облика заштите – националног парка. Заиста је чудно и несхватљиво да планине са највећим и најразноврснијим природним вредностима и специфичностима, чак и на простору бивше СФР Југославије, досада нису добиле статус националног парка.

Положај, подјела и основне природне одлике

Основне специфичности природе полимских и читавих црногорских Проклетија огледају се углавном у:

- географском положају
- индивидуалности и поливалентности планинског простора,
- правцу пружања главног гребена,
- геоморфолошким карактеристикама,
- изузетно великом и разноврсном водном богатству, и
- биодиверзитету.

Што се тиче положаја, економску, посебно туристичку валоризацију полимских Проклетија детерминишу три постојећа путна правца. То су: Лимски пут, који се завршава, односно почиње у Плаву и Гусињу, континентални део Јадранске магистрале Беране-Рожаје и пут Мурина-Чакор-Пећ. Јадранском магистралом, на коју се надовезује део лимског пута Плав-Беране, полимске Проклетије су укључене у контрактивну сферу Црногорског туристичког правца, који сажима туристичке токове из Југославије и Европе према Црногорском приморју и планинама северне Црне Горе.

Црној Гори припада западни део СИ Проклетија, који се простире од државне границе према Албанији, на југу, до Ибра, на северу, и од Лима, на западу, до републичке границе, на истоку. У том оквиру издвајају се три планинске групе: јужна, средња и северна. Јужној групи припадају планине које се углавном простиру дуж границе према Албанији. То су: Тројан, Попадија, Волушница, Каранфили, Везирова Брада, Бјелич, Бор, Мемина планина, Кофиљача и Богићевица. У овој групи на Бјеличу налазе се два највиша врха Црне Горе: Зла Колата (2528 m н.в.) и Маја Росит (2524 m н.в.). Средњу групу чине планине између ријека Комараче, на југу, и Шекуларске ријеке и превоја Мургаша, на сјеверу. То су: Старац, Завој, Чакор, Мокра планина, Сјекирица и Баљ. У сјеверној групи су Смиљевица и Скривена.

Административно, све планине јужне и већина планина средње групе припада плавској општини. Остале наведене планине припадају андријевичкој и беранској општини. Источни дјелови Богићевице, Завоја, Старце, Ваганице, Мокре планине и још неких планина припадају Космету. Читавим својим пространством Горњем Полимљу припадају: Виситорске групе планина (Виситор, Гребен, Голеш, Зелетин), планине Кофиљача, Сјекирица, Баљ и др.

У географској литератури преовлађују схватања да су Проклетије завршне планине динарског планинског система. Истина, Проклетије имају низ заједничких карактеристика са планинама овог система. Међутим, међу геолозима и географима постоје и мишљења да су Проклетије самосталан планински систем. Јован Цвијић је међу првима указао на географску индивидуалност проклетијске планинске групе. Основни критеријуми за издвајање Проклетија у самосталан геолошки и геоморфолошки планински комплекс свакако су фацијално-стратиграфски карактер и правац пружања главног гребена. По првом критеријуму Проклетије представљају прелазну планинску групу између Динариде и Хелениде. Скретање Проклетија из динарске директрисе у СИ правац пружања по Ј. Цвијићу претставља највећу геоморфолошку појаву на Балканском полуострву. Претпоставља се да је ово скретање извршено за вријеме набирања Динариде, тачније у савској фази алпске орогенезе, при чему је дошло до сучељавања бора динарских и шарских планина.

Основни облици рељефа Проклетија (котлине и планине) резултат су дејства тектонских, односно орогених покрета. Каснији егзогени процеси, појачани великом енергијом рељефа и неотектонском активношћу јако су рашчланили и модификовали палеорељеф Проклетија, тј. тектонске и преглацијалне флувијалне и крашке облике рељефа. Отуда су у рељефу проклетијске планинске групе синтетизовани готово сви процеси дјеловања ендеогених и егзогених сила у току дуге и бурне геолошке прошлости. Као последица тих процеса јављају се различити облици рељефа: тектонски, вулкански, глацијални, флувијални, крашки, денудациони, нивациони и други. Доминантну улогу у стварању рецентних облика рељефа свакако су имали глацијални и флувијални, а на кречњачким теренима крашки процеси.

Основне геоморфолошке карактеристике

По Ј. Цвијићу, плеистоцена глацијације Проклетија била је интензивнија од данашње у Алпима. Отуда, основни печат физиономији Проклетија дају фосилни облици глацијалне ерозије (валови, циркови, глацијална рамена, уворни ступњевци и др.) и акумулације (терминални глечерски басен Плавског језера, морене, терасе). Ни у једној области Балканског полуострва ледници нијесу оставили тако дубоке и маркантне трагове свога постојања као на Проклетијама. Као најпогоднији терен за проучавање глацијалних облика, полимске Проклетије привлаче пажњу бројних истраживача, нарочито геоморфолога, ђачких и студентских екскурзија.

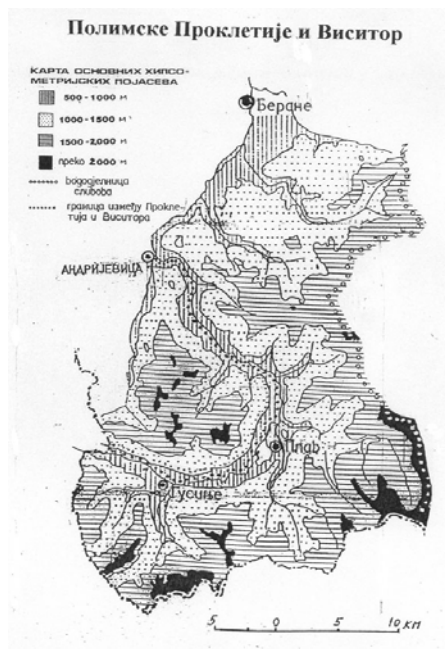
Висинска компонента неоспорно представља најважнији параметар за оцјену природне и туристичке вриједности планина. По висини Проклетије су без конкуренције међу планинама Црне Горе и СР Југославије. Поред два највиша врха Црне Горе, на СИ Проклетијама се налази и највиши врх Србије, односно СР Југославије – Ђеравица, висок 2656 m н.в. То је други врх по висини у цјелокупним Проклетијама, после М. Језерца у Албанији (2694 m). Ови репрезентативни врхови представљају главне циљеве планинара и алпиниста. Са њих се пружају величанствени погледи на ширу околину.

Осим алтиметрије, од значаја за валоризацију планина је и хипсометрија површине рељефа.

Табела 1. Хипсометрија површине рељефа Проклетија

Хипсометр. појасеви (у м)	Површина у км ²				%
	Слив Лима	Слив Б. Дрима	Слив Ибра	Свега	
500-1000	101	423	65	589	27,0
1000-1500	255	271	248	774	35,4
1500-2000	201	353	136	691	31,6
2000-2656	32	97	2	131	6,0
Укупно	589	1144	451	2184	100
%	27,0	52,0	21,0	100	

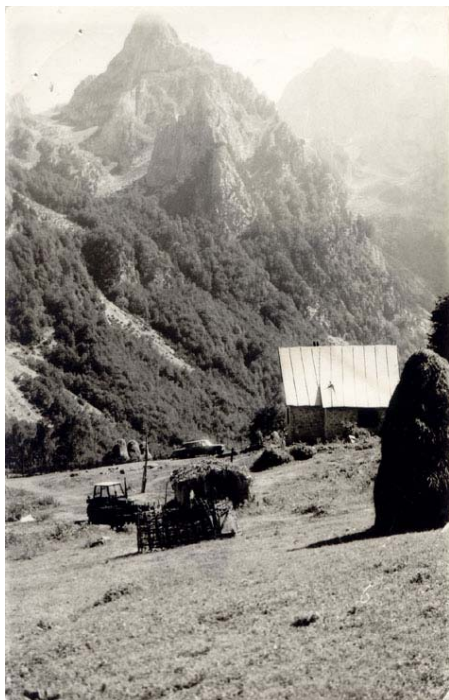
Као што се види, од укупне површине СИ Проклетија (2184 км²) на слив Лима, односно полимске Проклетије, отпада 27, 0%, слив Белог Дрима 52,0 % и слив Ибра 21,0% површине рељефа.

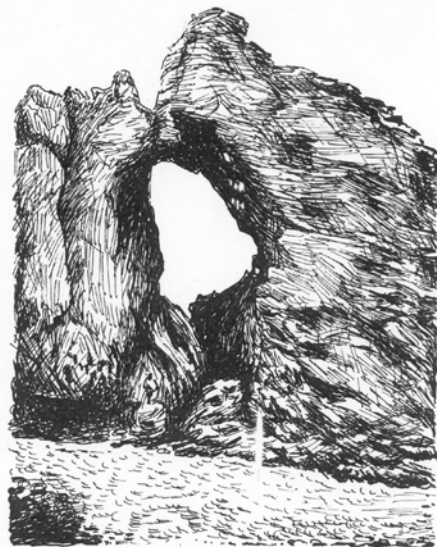
Карта 1.

Осим нормалног (планине, котлине, речне долине, терасе и др.) на Проклетијама се често јављају специфични облици рељефа са израженим куриозитетним и естетско-декоративним својствима. Они су резултат интензивног дејства селективне ерозије (гласијалне, флувијалне, крашке, еолске, као и денудације), услед различите отпорности геолошке подлоге састављене од различитих стијена (палеозојски шкриљци, мезозојски кречњаци, вулканске стијене, квартарни седименти и др.). При томе су мекше стијене јаче, а тврђе слабије еродиране. Отуда се Проклетије одликују изразитом морфоскулптуром.

Специфични облици рељефа представљени су дубоким и вертикално усјеченим валовима и цирковима, вертикалним или инверсно нагнутиим одсјецима, “тестерастим” гребенима, зупчастим врховима, остењацима, прозоцима у стијенама, кречњачким пречагама у валовима и кањонским усјецима у пречагама, “морима камења”, циновским моренским блоковима, огромним точилима и сипарима, интересантним профилима слојева, пећинама, јамама и понорима. Највећа концентрација ових облика је у Каранфилско-бјеличком комплексу код Гусиња. Између циркова (Велики катао, Крошња, Љубокуће и др.) из бочних повијараца који се одвајају од главног гребена Каранфила издижу се оштри врхови у виду високих торњева са симболичним називима “Копље”, “Гвоздени врх”, “Очњак” и др. Релативна висина “Копља” је око 600 m, а апсолутна 2200 m н.в. Очњак је висок 2136, а највиши – Средњи врх Каранфила 2430 m. Ови врхови представљају велики изазов за планинаре и алпинисте. “Копље” је освојила само једна екипа београдских алпиниста. У повијарцу који повезује Очњак са главним гребеном Каранфила налази се циновски прозорац “Шупља врата” (димензија око 15x8 m).

Слика 1. Шупља врата.

Слика 2. Очњак.

Мањих димензија су прозорци у гребенима Тројана и Попадије. Сусједни Бјелич такође се одликује јако израженим глацијалним, крашким и комбинованим облицима рељефа. Читаве гусињске Проклетије са атрактивним долинама (Грбаја-Доља, Ропојана-Вруја, Грнчар) и поменути планинама представљају најспектакуларнији и најатрактивнији геоморфолошки комплекс СИ Проклетија. Оне су, изградњом планинарских домова у Грбаји, постале главни центар југословенског планинарства и алпинизма.

Међу многобројним пећинама полимских Проклетија, дјелимично је испитана, али није уређена за посјету, Безимена пећина у чакорском гребену – Планиници. Дуж главног канала, рекогносцираног на око 400 m, налази се више дворана и сужења. У дворанама су откривени разноврсни украси: сталактити, сталагмити, драперије, корални накит, разноврсне фигуре, а постоје и галерије, басени и каде са водом, окамењени водопади и други облици настали кристализацијом бигра. Посебну пажњу у једној дворани привлачи кип мајке са дјецом.

Важнији хидрографски објекти и куриозитети

Послије Скадарско-зетског басена полимске Проклетије несумљиво представљају хидрографски најбогатији крај у Црној Гори. Богате природне резерве слатке воде, посебно изворске воде, која са појавом “водене глади” све више постаје стратешка сировина, за Горње Полимље представљају значајан извор благостања. Флаширана питка вода са бројних крашких врела и извора кристално чисте и бистре воде у догледно вријеме може постати значајан извозни артикал.

Водно богатство полимских Проклетија чине чисте планинске ријеке Ључа и Лим са својим бројним притокама, издашна крашка врела (Вруља, Савино око и Бајровића врело код Гусиња, и друга), многобројни извори, живописна глацијална језера (Плавско, Ридско, Језерце, Нећинатско и мања језера на Хоролцу и Голешу).

Осим нормалне, на Проклетијама се јавља и специфична хидрографија, везана углавном за кречњачке терене. Њу чине не само крашка врела, него и дјелови речних токова кроз клисуре и кањоне са водопадима и циновским лонцима, понори и крашки извори. У кањону Грље истоимена ријека прави пет водопада на дужини од 500 m, тј. просечно на сваких 100 m по један водопад. Први водопад на улазу у кањон, који прави ријека Скакавица, висок је 15 m, док највиши, последњи водопад достиже висину од око 25 m. У изузетно сушном периоду Скакавица и први водопад пресуше. Међутим, захваљујући снажном крашком врелу које избија испод првог водопада, шум осталих водопада, који се, иначе, не виде са ивица кањона, чује се и у најсушнијим периодима.

Плавско језеро је највећи лимнолошки објект ледничког поријекла у СР Југославији. Са својим полиатрактивним својствима представља самосталну туристичку вриједност, мада је туристички слабо валоризовано. Специфичне одлике језера огледају се у неким појавама које су реткост, као што су: делта притоке Ључе (једина речна језерска делта у СР Југославији), незамрзнути кружни отвори изнад сублакустријских извора (“топлуси”) на залеђеној површини језера, проточност језера, висока трофејна вриједност језерских риба, нарочито младице, штуче и пастрмке “блатњаче” и др.

Остала глацијална проклетијска језера, због малих димензија које искључују њихову спорско-рекреативну функцију и због оскудне ихтиофауне, за сада представљају комплементарне туристичке вриједности.

Феноменолошка својства биодиверзитета

У богатству, разноврсности и специфичностима биљног и животињског свијета Проклетија садржани су они природни елементи и фактори који сврставају ово горје међу најквалитетније, најперспективније и за научна проучавања најзначајније планинске просторе у Црној Гори и Југославији.

По М. Јанковићу, “Проклетије су несумљиво вегетацијски и флористички најзначајнији и најинтересантнији планински масив у Југославији”. Р. Лакушић придаје још већи значај флори и вегетацији Проклетија. Он Проклетије назива европским бисером природе и истиче да се оне, поред низа геоморфолошких, еколошких, климатских и других природних карактеристика и специфичности, одликују у европским условима ненадмашном разноврсношћу флоре, фауне, вегетације, биоценоза и екосистема у цјелини.

Шуме су за сада најважнији привредни ресурс Проклетија. Са гледишта дрвне експлоатације њихова структура је повољна, јер највеће пространство захватају високе економске састојине.

Табела 2. Структура шума полимских Проклетија према узрасту (у ха)

Шумско подручје	Укупно шуме и шумско земљиште	Необрасло земљиште	Високе шуме	Ниске шуме, шикаре и шибљаци	Заштитне шуме и културе
Плавске Проклетије и Виситор	20.566	3.285	9.052	1.129	7.080
Беранске и Андријевичке Проклет	11.368	1.997	5.807	3.564	-
Укупно	31.934	5.282	14.859	4.693	7.080

Са еколошког аспекта, општина Плав има повољну, а општине Андријевица и Беране неповољну структуру шуме. Наиме, у општини Плав, према досадашњој шумско-привредној основи, знатне површине захватају заштитне шуме и културе (7.080 ха, или 34, 42%), док у осталим општинама нема таквих шума. С обзиром на положај шума на потенцијалним ерозивним подручјима, а имајући у виду значај општекорисних функција (рекреативна, естетско-декоративна, хигијенско-здравствена и др.), новим шумско-привредним основама треба посветити више простора заштитним и другим неекономским шумама.

Куриозитетна својства флоре Проклетија везана су углавном за присуство разноврсних ендемичних, реликтних и других врста, које при лаче посебну пажњу ботаничара, шумарских стручњака и планинара.

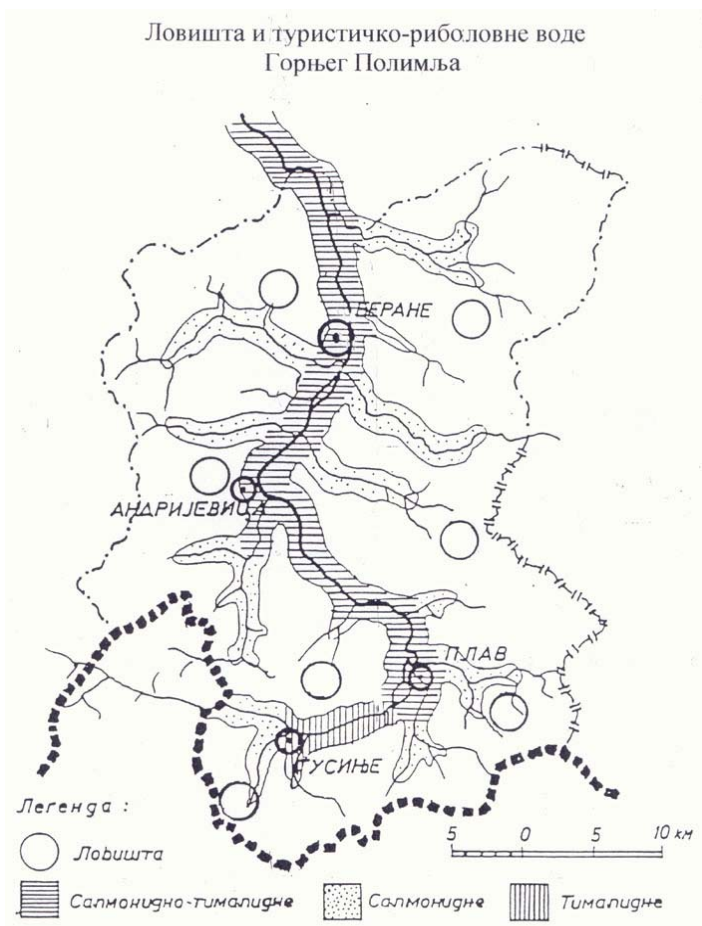
Моликове (ендемичне и реликтне) шуме на Проклетијама спадају међу најтипичније и најљепше састојине ове врсте на балканском полуострву. Оне су изванредан декор Ридског и Виситорског језера. Због својих естетских вриједности назване су флористичким бисером Балканског полуострва. Изванредну флористичку ријеткост представљају и муникове шуме на Проклетијама. У њима расту најстарија стабла мунике у Европи, стара 1000-1200 година. Од осталих врста дендрофлоре треба споменути тису као терцијерни реликт и планински јавор као балкански ендемит.

Као ботанички симбол Проклетија може послужити уникатна и аутохтона биљна врста, недавно пронађена на Бјеличу. То је Драба бертисцеа – проклетијаска пркосница из фамилије крсташа. Њен за сада једини познати ареал у свијету је на поменутој проклетијској планини. На сипарима Валушнице расте такође изузетно ријетка биљна врста – Кантрантус славнићи.

Проклетије се одликују богатом и разноврсном фауном сисара, птица, риба, водоземаца и инсеката. Од сисара највећи економски значај имају крупне врсте дивљачи: дивокоза, срна, мрки медвјед, дивља свиња, а од сисатне дивљачи најраспрострањенији су зец, лисица, видра, куна, вјеверица и твор.

Ловна фауна са Проклетија има значајну трофејну вриједност:

- кљове дивљег вепра са Проклетија проглашене су на једној изложби за рекордан светски ловачки трофеј;
- капитални примјерци младице из Плавског језера такође имају свјетску трофејну вриједност, један примјерак је проглашен за свјетски риболовни трофеј;
- ључки липљен је најкрупнији у Европи;
- значајну трофејну вриједност има и мрки медвјед са Проклетија.

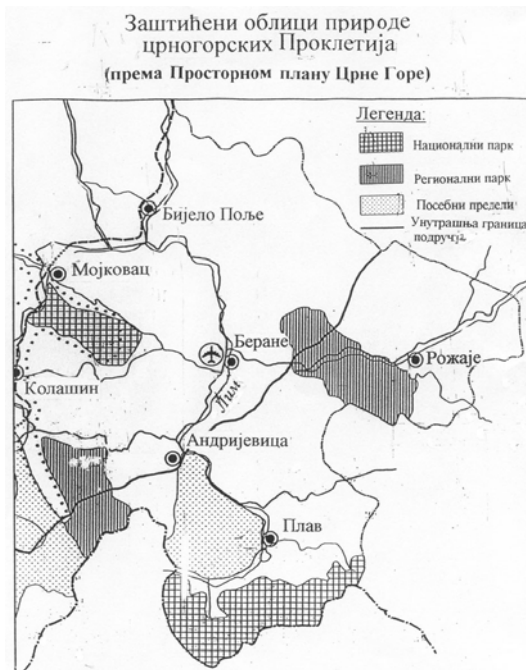
Карта 2.

Проклетије – будући национални парк

Природне вриједности и специфичности Проклетија побудиле су интерес бројних субјеката да предложе њихово проглашење за национални парк. Просторним планом Црне Горе до 2000-те године било је предвидјено проглашење Проклетија за национални парк, али ова планска претпоставка није реализована. На научном скупу, одржаном у Плаву 1995. године предложено је проглашење плавског дијела Проклетија за регионални природни парк, у укупној површини од 12.000 ха. Скупштина општине Плав је 1995. године донијела одлуку о реализацији овог предлога, али ту одлуку нико не поштује, па су природне вриједности унутар тог парка и даље угрожене, нарочито Плавско језеро.

Произилази да Проклетије и поред изузетних природних вриједности до сада нијесу обухваћене никаквим режимом заштите изузимајући појединачне законом заштићене врсте флоре и фауне. То има за последицу озбиљно угрожавање поменутих вриједности од стране деструктивног људског фактора. Такво стање намеће потребу да се што прије реализује садашња иницијатива Републичког завода за заштиту природе у Подгорици којом Проклетије треба прогласити за нови национални парк у Црној Гори.

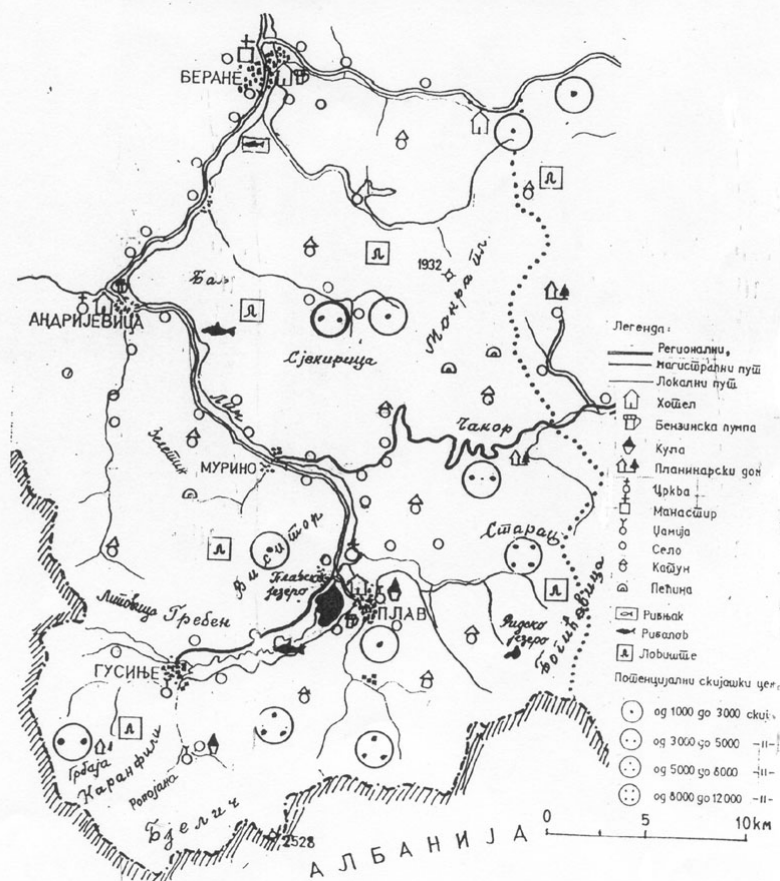
Последњих деценија, нарочито у последњих пет година, еколошки проблеми на проклетијском простору добијају забрињавајуће резмјере. Шуме се крче прекомјерно и неконтролисано. Сјеку се чак и заштићена стабла дендрофлоре у шумским резерватима (муника, молика, тиса и палнински јавор). Постепено нестају и поједина заштићене врсте зељастих биљака (рунолист, линцура и др.). Поједине животињске врсте су нестале и су сведене на биолошки минимум (рис, мрмољци у Ридском и другим језерима, срне, неке врсте птица и риба, неки инсекти и др.).

Карта 3.

Након проглашења Црне Горе еколошком државом, очекивало се да ће се позитивно измијенити однос у газдовању шумама, поготово од 1999, када је “Шумарство” у овој републици одвојено од дрвне индустрије. На жалост, та очекивања се нијесу испунила. Напротив, у области Проклетија дошло је до још интензивније експлоатације шума за потребе дрвопрераде. То потврђују подаци о неконтролисаном порасту броја регистрованих и нерегистрованих дрвно-прерадивачких капацитета (стругара, гатера, бренти, столарских радионица и др.). Према незваничним подацима, прикупљених на терену, број поменутих радњи дрвопрераде, не рачунајући бројне столарске радионице, у приватном предузетништву, по општинама износи: у плавској око 20, андријевичкој 7, беранској око 60 (стање 1999. године). У Плаву и Беранама постоје јавна дрвно-индустријска предузећа “Бор” и “Полимље”, а онедавно и у Андријевци функционише и једно такво предузеће, са значајним капацитетом за примарну прераду дрвета. Сва та приватна и јавна предузећа углавном користе дрвну масу са Проклетија.

Туристичка карта полимских Проклетија

Карта 4.

Закључак

Готово сви физичко-географски елементи животне средине Проклетија одликују се присуством разноврсних и непоновљивих природних ријеткости, екстрема и куриозитета. Медју њима има и таквих који су ријеткост или су једнствени у балканским, европским и свјетским размејрама. На Проклетијама још увијек су остале сачуване поједине природне вриједности и специфичности са иманентним својствима изворности, ријеткости, уникатности, репрезентативности и знамености. С обзиром на непроцјењиви значај тих вриједности, односно добара, или природног блага за науку, привреду, туризам, едукацију, културу и умјетност, раније предлоге и садашњу иницијативу Републичког завода за заштиту природе из Подгорице за проглашење Проклетија националним парком треба што прије реализовати, јер ће сјутра бити касно.

ЛИТЕРАТУРА

- Цвијић Ј. (1933): **Ледено доба у Проклетијама и околним планинама**, Из Гласа Српске краљевске академије, књ. ХЦИ, Београд.
- Кнежевић М. (1995): **Туристички ресурси и потенцијали Проклетија**, НИЈП “Панорама”, ИД “Григорије Божовић”, Приштина.
- Јанковић М. (1972): **Заштита и обнова биосфере и екосистема Проклетија из аспекта садашњег стања флоре и вегетација на њима**, Гласник института за ботанику и ботаничке баште, бр. 1-2, Београд, 1972.
- Лакушић Р., Вучковић М., Маркишић Х. (1985): **Специфичности Проклетија**, “Проклетије- заштита и унпређивање плавског дела Проклетија”, Плав, 27-28. ВИ.
- Група аутора (1995): **Биодивезитет Југославије**, Биолошки факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Татић Б., Костић Г. (1996): **Наша природна добра и потреба њихове заштите**, Центар за еколошке акције - ЦЕА, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Бошковић П. (1985): **Активна заштита природе као основа и услов развоја туризма у плавској општини**, “Проклетије” (зборник), Плав, 27-28. ВИ.
- Кићковић Д. (1995): **Туризам и заштита природе Горњег Полимља**, “УНИРЕКС”, Никшић.
- Кићковић Д. (1998): **Туризмолошко-еколошки мозаик**, “Екологика”, ПМФ, СКЦ, Приштина.
- Кнежевић М. (1985): **Туристичка валоризација природних потенцијала лимских Проклетија**, “Проклетије” (зборник), Плав, 27-28. ВИ.

MARKO KNEŽEVIĆ
DRAGOMIR M. KIČOVIĆ

S u m m a r y

**NATURAL FEATURES OF THE POLIMSKE PROKLETIJE MOUNTAINS
FROM THE POINT OF THEIR ACTIVE PROTECTION**

Almost all physical and geographical elements of the natural surroundings of the Prokletije mountains are full of various and unique natural rarities, phenomena and extremes. Some of those are rare and unique not only on the Balkans, but in Europe and the world. The Prokletije mountains have preserved such natural values and features with their extraordinary characteristics of originality, uniqueness etc. As it was mentioned before, such natural treasure, as the Prokletije mountains, has enormous contribution to science, economy, tourism, education, culture and art, therefore we should put all suggestions of nominating the Prokletije mountains the status of a national park, made by the state Institute for Protection of Nature in Podgorica, into action today, because tomorrow might be too late.